Domov, ktorý mohlo vidieť len oko umelcovo

Peter Megyeši

…nový český a slovenský človek je nám zábezpekou,
že z bohatstva našich baní a polí,
našich tisícov závodov a desaťtisícov strojov a traktorov
vybudujeme si domov, ktorý dnes môže vidieť len oko umelcovo.

Klement Gottwald

Výstava *Prerušená pieseň: umenie socialistického realizmu 1948 – 1956* je spolu s nadväzujúcimi sprievodnými podujatia mi najväčším realizovaným projektom Slovenskej národnej galérie v tomto roku. Názov výstavy má viacero významových rovín: *Prerušená pieseň* je titul vojnového filmu nakrúteného v sovietsko-československej koprodukcii v roku 1960, no ako uvádza tlačová správa od kurátorky Alexandry Kusej, pomenovanie výstavy takisto „poukazuje na postavenie tohto obdobia v širšom kontexte dejín umenia, kde je nástup umenia socialistického realizmu vnímaný ako prerušenie príbehu umenia moderny.“ O ďalších významoch slovného spojenia *Prerušená pieseň* návštevníkov informuje publikovaná skladačka k výstave. Názov „reflektuje fakt, že aj samotná sorela bola podobne autoritatívne prerušená zmenou v súlade s obratom v kultúrnej politike. A ako výstava demonštruje, názov poukazuje na jednu z vlastností dobového umenia, ktoré malo radostne‚spievať‘ o nových politických, sociálnych aj umeleckých zajtrajškoch a krajšej budúcnosti.“

Poetický názov expozície je konkrétnejšie charakterizovaný podtitulom *Umenie socialistického realizmu 1948 – 1956*, ktorý poskytuje o koncepcii výstavy podrobnejšie informácie. Rozpätie rokov 1948 – 1956 vytvárajúce časový rámec vzniku vystavených diel samozrejme nie je zvolené náhodne. Spodná časová hranica je určená politicky prevratovými udalosťami februára 1948, ktoré mali zásadný význam i pre ďalšie kultúrne a umelecké smerovanie Československej republiky. Už v marci nasledujúceho roku bola na 1. zjazde slovenských výtvarníkov autoritatívne vyslovená požiadavka tvorby podľa zásad socialistického realizmu. Prečo je v tejto súvislosti opodstatnené hovoriť o prerušení príbehu umenia moderny, nám dokumentujú jednoznačne formulované texty v dobovej oficiálnej tlači. V roku 1949 bol v mesačníku *Československo*, vydávanom Ministerstvom informácií a osvety, publikovaný text J. Rybáka *Od realistických tradic k umění současnosti*, ktorého autor vyjadruje negatívny postoj k modernému umeniu i definované úlohy výtvarného umenia novej epochy: „Úpadkové umění buržoasní společnosti svedlo na scestí mnoho talentovaných umělců. Stopy toho jsou zvlášť patrny v t.zv. moderním umění výtvarném, jež právě proto, že odvrhlo od sebe zásady realismu a lidovosti, ocitlo se v hluboké bezvýchodné krisi. Z této krise je jediné východisko: znovu objevit člověka, znovu se hluboce ztotožnit s jeho životem, s jeho hrdými lidskými vlastnostmi, s jeho budovatelskou vůlí, s jeho myšlenkami a s jeho velikými kulturními potřebami. Tyto vlastnosti nejen zaznamenávat, ale ještě více je rozvíjet, prohlubovat a posilovat tohoto nového člověka na jeho cestě vpřed, to je největší a nejkrásnější úkol současného umění i výtvarného.“

S horným časovým ohraničením vzniku vystavených artefaktov, s rokom 1956, sa spájajú aj politické udalosti s priamym dopadom na výtvarné umenie. V marci roku 1953 zomiera J. V. Stalin i K. Gottwald a po XX. zjazde KSSZ (14. februára 1956), kde zaznel tajný referát N. S. Chruščova o kulte osobnosti Stalina, nastáva proces tzv. destalinizácie spoločnosti – odhalenie a odstraňovaniekultu osobnosti. Takže kurátorka výstavy mapovala slovenské umeniesocialistického realizmu obdobia stalinizmu, pre ktoré sa ujali i pomenovania sorela, socreal, socrealizmus. O tom, ako bolo oficiálne umenie previazané s vtedajšou politickou mocou, svedčí i fakt, že pri koncipovaní výstavy výtvarného umenia bolo možné zmysluplne vymedziť sledované obdobie rokmi dôležitých politických udalostí.

Expozícia je priestorovo veľkoryso realizovaná na dvoch poschodiach Esterházyho paláca a z hľadiska výtvarných druhov sa venuje maľbe, soche, grafike, kresbe a architektúre. Tematicky je výtvarná produkcia členená do dvanástich blokov, ktoré sa snažia pomenovať jej charakteristické rysy, najmä z pohľadu signifikantnej ikonografie sorely a nového systematického organizovania výtvarného života vo vtedajšom Československu: *Formulovanie novej minulosti*, *Nástup hrdinov na(výtvarnú) scénu*, *Úlohové akcie –mechanizmus štátnej objednávky*, *Veľké úlohy „nášho výtvarníctva“*, *Výtvarná úroda – výstavná politika obdobia sorely*, *Budovanie kultu práce – mechanizmy a obrazy*, *Národná téma – obraz Slovenského národného povstania*, *Obrazy majstrov sorely*,*Privlastnený Martin Benka*, *Architekti – socialistickí buditelia*, *Paradoxy žánrového maliarstva sorely*, *Nedorozumenia so sorelou*.

Okrem konkrétnych umeleckých diel medzi predstavenými exponátmi nájdeme i množstvo dokumentačného materiálu, ktorý formou sprievodných textov (úryvky z dobovej výtvarnej kritiky, podpisové akcie proti „zradcom“ a „triednym nepriateľom“, zmluvy s umelcami a objednávky na umelecké diela), dobovej propagandistickej tlače (plagáty, letáky) a audiovizuálneho materiálu (napríklad politický proces s Miladou Horákovou, dokumenty zo Stavieb mládeže) vytvára kontext pre interpretáciu. Kurátorka výstavy sa spolu so svojím organizačným tímom snažila vytvoriť atraktívnu a divácky ústretovú expozíciu, ktorej súčasťou je i naaranžovaná knižnica so spisbou z 50. rokov, obývačka zariadená dobovým nábytkom a bytovými doplnkami interiéru. Funkčné odpočúvacie zariadenie môžeme chápať ako Kusej autorský kontrapunkt k idealizovaným výjavom plným optimizmu a budovateľského elánu, keďže ukazuje i tú menej viditeľnú stránku režimu, pre ktorú v oficiálnej ikonografii samozrejme nebolo miesto. Pôsobí aj ako uplatnenie marketingovej stratégie, podobne ako bronzová nadživotná socha Stalina od Pavla Bána, umiestnená ako pútač na výstavu pred vchodom do galérie (23. júla bola socha poliata červenou farbou neznámym vandalom).

Slovné spojenie socialistický realizmus vo výtvarnom umení väčšinou asociuje obligátnu plejádu tém (partizáni, úderníci, roľníci, výstavba, Lenin, Stalin, Gottwald), ktoré sú podané v realistickej tradícii historického maliarstva a obohatené o budovateľský optimizmus, nadšenie,

prípadne pátos. Obrazy majú jednoznačné propagandistické a agitačné poslanie a ich objednávatelia a autori sa to nesnažia ani skrývať. Návštevníkovi výstavy *Prerušená pieseň* sa tohto všetkého dostane v plnej miere a nájde tu skutočných klasikov žánru: Ladislava Čemického, Štefana Bednára, Máriu Medveckú, Pavla Bána, Jána Kulicha a ďalších. Tento stereotypný pohľad na predstavované obdobie je kurátorkou zároveň narúšaný, a ako najobjavnejšie sa javia tematické sekcie *Privlastnený Martin Benka* a *Nedorozumenia so sorelou*. V prvej z nich sa dozvedáme o zložitom vývoji názorov oficiálnej kritiky na Benkovu tvorbu, keď bol v počiatkoch obviňovaný z formalizmu (spolu s Ľudovítom Fullom, Gustávom Mallým, Milošom A. Bazovským, Cypriánom Majerníkom a ďalšími výtvarníkmi), aby bol neskôr rehabilitovaný, a napokon aj ideologicky privlastnený. Na výstave sa nachádza i Benkova kolekcia výzdobného programu pre Armádne divadlo v Martine, ktorej súčasťou je aj monumentálna opona, vystavená pravdepodobne prvýkrát. V *Nedorozumeniach so sorelou* (zastúpenej napríklad Ladislavom Gudernom, Ester Šimerovou-Martinčekovou, Júliusom Nemčíkom) sa objavujú príklady malieb, ktoré dnes možno chápať ako uplatnenie vlastných autorských ciest v kompromise so socialistickým realizmom, ako snahy pokračovať v modernistických tradíciách alebo hľadať inšpiračné zdroje v umení starých majstrov.

Najmä tieto dve menované sekcie ilustrujú problematickosť koncepcie historického pojmu *socialistický realizmus*, ktorý bol mocenskými štruktúrami propagovaný a vynucovaný, no nemal jasne definované kritériá (boli skryté v rétorických floskulách jeho propagátorov)a profiloval sa najmä v kritických a autoritárskych posudkoch na konkrétne diela. Napriek tomu, že program operoval s pojmom realizmus, umelci mali zobrazovať utopický svet krajších zajtrajškov, realitu, ktorú v danej dobe mohlo vidieť len (usmernené) oko umelcovo.

Literatúra

BAREŠ, G.: S Novým rokem, soudruzi! In: *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa.* Roč. 30, 1950,č.1, Nedeľa 1. januára, s.1. [online.] URL: ‹http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1950/1/1/1.png› [cit. 2012/08/01].
Prerušená pieseň. Umenie socialistického realizmu 1948-1956. 29.jún-21.október 2012 ,Esterházyho palác. Slovenská národná galéria. (Skladačka k výstave).
RYBÁK, J.: Od realistických tradic k umění současnosti. In: *Československo: vydává Ministerstvo informací a osvěty.* Roč.IV., 1949, č.9, s. 509-519.
Tlačová správa k výstave *Prerušená pieseň:umenie socialistického realizmu 1948-1956.* [online.] URL: ‹http://www.prerusenapiesen.sk/vystava/press› [cit. 2012/07/30].

Použité obrázky pochádzajú z internetovej stránky Slovenskej národnej galérie:
http://www.sng.sk/sk/uvod/vystavy/aktualne/prerusena-piesen

Mgr. Peter Megyeši
Katedra dejín a teórie umenia
Filozofická fakulta
Trnavská univerzita
Hornopotočná 23
91843 Trnava
peter.megy@gmail.com